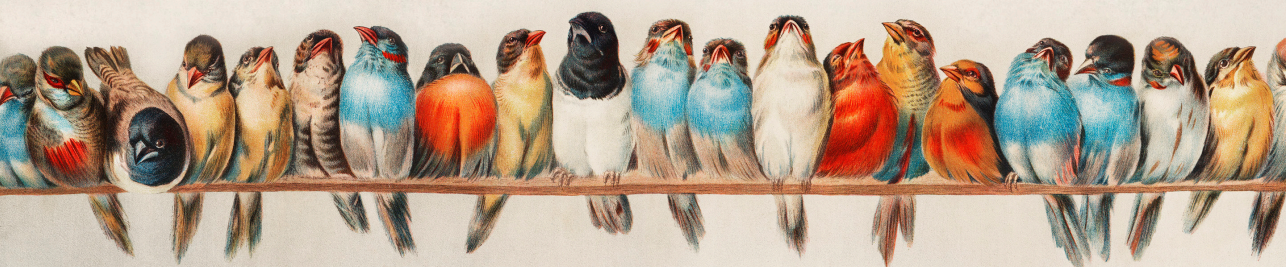

Krystyna
Rogaczewska

CZY
LIBERALIZM
JEST
MORALNY?

Szkice z polskiego liberalizmu

CZY LIBERALIZM JEST MORALNY?
SZKICE Z POLSKIEGO LIBERALIZMU

KRYSTYNA ROGACZEWSKA

CZY LIBERALIZM JEST MORALNY?

SZKICE Z POLSKIEGO LIBERALIZMU

KRAKÓW

© Copyright by Krystyna Rogaczewska, 2019

Recenzja

dr hab. Iwona Alechnowicz-Skrzypek, prof. UO

Redakcja

Ewa Dąbrowska

Projekt okładki

Marta Jaszczuk

Wydanie publikacji zostało dofinansowane
przez Wydział Nauk Społecznych Uniwersytetu Wrocławskiego

ISBN 978-83-8138-151-2

<https://doi.org/10.12797/9788381381512>

KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków

tel./faks: 12 431 27 43, 12 421 13 87

e-mail: akademicka@akademicka.pl

Księgarnia internetowa:

www.akademicka.pl

SPIS TREŚCI

Wstęp.....	7
Rozdział I	11
Rozdział II	27
Rozdział III	41
Rozdział IV	57
Rozdział V	73
Rozdział VI	87
Rozdział VII	99
Rozdział VIII	117
Rozdział IX	133
Rozdział X	147
Rozdział XI	159
Zakończenie	169
Bibliografia	173
Abstract	181

WSTĘP

Liberalizm to nurt myśli społecznej, politycznej i ekonomicznej, który nieustannie inspiruje do refleksji i poszukiwania nowych kontekstów, znaczeń czy reinterpretacji. Jest jednocześnie ciągłym źródłem konfliktów ideowych między apologetami i przeciwnikami, wzbudza skrajne emocje, od których nie są wolni także badacze. Bardzo często sympatie albo antypatie ujawniają się w pracach naukowych, ale to nie zarzut, gdyż żadna nauka nie jest od nich wolna. Zważywszy, iż myśl liberalna wpływała na kulturę duchową Europy od przeszło trzystu lat, nie może być inaczej. Z drugiej strony idee formułowane przez teoretyków miały realny wpływ na kształt systemów społecznych, ekonomicznych i politycznych, w różnych państwach, w różnych epokach historycznych. Zatem rozważania teoretyków liberalizmu mają znaczenie nie tylko dla grona intelektualistów; w znaczący sposób wpływały i wpływają na praktykę życia społecznego, przez co pobudzają albo do krytyki, albo do obrony. Zarówno jedna, jak i druga postawa opiera się na przesłankach natury logicznej, historycznej i aksjologicznej. Wydaje się jednak, że konfrontowanie poglądów liberalnych z przeciwnymi na płaszczyźnie aksjologicznej wywołuje najgorętsze polemiki i rodzi największe emocje, gdyż w istocie odnosi się do całości bytu. Wartości odnoszą się do wszystkich dziedzin ludzkiej egzystencji, którymi liberalizm się zajmuje, podobnie jak inne nurty myślowe.

Fundamentalną kwestią dla każdej doktryny jest wizja człowieka – odpowiedź na rudymentarne pytania: kim jest człowiek, jaki jest, jakie są jego skłonności, jaka jest jego natura, do czego dąży (jeśli dąży)? Odpowiedzi na te pytania konstytuują całość konstrukcji teoretycznej, liberalizmu i konserwatyzmu, socjalizmu i anarchizmu, feminizmu i komunizmu, nacjonalizmu i faszystów. Niezależnie od tego, do jakiego nurtu się odwołujemy, antropologia jest najistotniejszym elementem. A skoro wychodzimy od wizji człowieka, to musimy odpowiedzieć na pytania: które postępowanie jest dobre i słuszne, które podlega naganie czy potępieniu? Idąc dalej: czym jest dobro i zło, jaka jest natura dobra i zła? Różne odpowiedzi, udzielane przez różnych teoretyków na przestrzeni wieków, stają się źródłem konfliktów ideowych, gdyż od nich zależą odpowiedzi na wszystkie inne pytania – z dziedziny polityki, ekonomii, religii, ale także estetyki, medycyny, techniki i wielu innych, w których człowiek funkcjonuje. Poza tym jeśli pytamy o dobro i zło, musimy zapytać:

czy człowiek jest ze swej natury moralny, czy też nabywa cech moralnych? I czym jest moralność? Katalog pytań jest więc obszerny, a odpowiedzi nie zawsze oczywiste i jednoznaczne, tak jak niejednoznaczne jest życie społeczności ludzkich. Dlatego też badacze życia społecznego napotykać na trudności, których nie znają na przykład przyrodnicy. Atak lwa na antylopę nie podlega wartościowaniu i ocenie pod względem moralnym, przyrodnik może skoncentrować się na opisie i odpowiedzi na pytania „jak?” oraz „dlaczego?”. Badaczowi życia społecznego one nie wystarczą. Dlatego podejmowanie problemów moralnych w kontekście różnych nurtów ideowych jest zawsze inspirowanym zadaniem, niezależnie od tego, ile do tej pory napisano na ten temat.

Ale polska myśl liberalna to obszar nadal mało rozpoznany. Nie jest przesadą stwierdzenie, iż nasz rodzimy liberalizm ciągle pozostaje *terra incognita*. Panuje przeświadczenie, że w Polsce liberalizm był niemożliwy. Pozornie to stwierdzenie zasadne, ale tylko na gruncie powszechnego mniemania. Natomiast z naukowego punktu widzenia niezbędne jest oddzielenie praktyki życia społecznego od teorii. To podstawowy dylemat badań nad polskim liberalizmem, w którym nie rozgranicza się tego, co dotyczy praktyki i realizacji wartości liberalnych w życiu społecznym, od ujęcia normatywnego – teoretycznego. Można odnieść wrażenie, iż metoda badawcza zaproponowana przez marksizm położyła się cieniem na polskim liberalizmie, ponieważ w zdecydowanej większości opracowań owe porządki zostały wymieszane. Marksistowska baza warunkuje nadbudowę, a nadbudowa pełni funkcję służebną wobec bazy. Zatem jeśli warunki nie zostały spełnione, nie możemy mówić o istnieniu danej ideologii. Oznacza to, że skoro w Polsce nie wykształciły się kapitalistyczne stosunki produkcji i silna klasa burżuazyjna, liberalizm nie funkcjonował. Taka postawa poznawcza jest oczywiście możliwa, ale przecież nie jedyna. Paradoksalnie ową marksistowską metodę badawczą wykorzystuje się mimowolnie, nieświadomie, zaś żaden z polskich badaczy współczesnych nie powołuje się wprost na warsztat Karola Marksa. A jednak zdecydowana większość prac dotyczących polskiego liberalizmu idzie tym torem. Sympliczując zgodnie z tym tokiem myślenia, musielibyśmy przyjąć: w Polsce nie było liberalizmu, ponieważ nie było materialnych warunków ku temu. Zasadniczą kwestią jest odpowiedź na pytanie, czym jest liberalizm – systemem wartości, teoretyczną wizją życia społecznego i ideologią czy socjologicznym opisem realizacji owych wartości. Badacz myśli politycznej musi oddzielić dwie sfery: praktykę życia społecznego i ujęcie normatywne. Zajmuje się intelektualnym, duchowym dorobkiem w danej dziedzinie i tylko ten obszar podlega eksploracji. W kręgu jego zainteresowań

nie znajdują się zachowania i praktyczna realizacja założeń teoretycznych, a te wartości, które znajdują odzwierciedlenie w publicystyce i pracach teoretycznych. Pisząc „myśl polityczna” czy „myśl ekonomiczna”, automatycznie zakreślam pole badawcze, pozostawiając na boku kwestie przełożenia ich na praktykę życia społecznego czy gospodarczego. Nie pytam o to, jak ten system wdrożono w życie, podobnie jak egzegeta Biblii nie analizuje form kultu i zewnętrznej strony religijności. Zachowanie owego porządku implikuje odmiennie wyniki dociekań. Zatem mówimy o dwóch odmiennych narracjach: pierwsza dotyczy ujęcia normatywnego, druga realizacji owego ujęcia w realnej rzeczywistości społecznej.

Prezentowany zbiór szkiców poddaje analizie podstawowe wartości liberalizmu w konfrontacji z innymi nurtami. Ponadto jest próbą odpowiedzi na pytanie o źródła polskiego liberalizmu – czy jest on wypadkową intelektualnej spuścizny poprzednich wieków, czy tylko prostą recepcją zachodnioeuropejskich teorii? Inspiracją do powstania tego zbioru były prace polskich teoretyków fizjokratyzmu i liberalizmu, z których zaczerpnięto cytaty będące punktem wyjścia do rozważań. Wybór autorów został podyktowany koniecznością przekrojowego ukazania polskiej myśli liberalnej: chodziło o zaprezentowanie prac z różnych okresów historycznych, od XVIII wieku, przez wiek XIX, do lat dwudziestych i trzydziestych XX wieku. Forma szkicu daje możliwość osobistego potraktowania analizowanej problematyki i nie pretenduje do całkowitego wyczerpania tematu. Ponadto możliwe jest pogodzenie historii i współczesności w duchu dociekań Jerzego Topolskiego, według którego historia i współczesność przeplatają się, zaś te elementy życia społecznego, które powstały dawno temu, ale są ciągle ważne dla żyjących współcześnie, wzbudzają emocje czy stanowią punkt odniesienia, nie są historyczne, czyli nie są elementem przeszłości. W taki też sposób zostanie zaprezentowana polska myśl liberalna poprzednich epok – jako nieustannie tworzący się gmach doktryny, którego fundamenty stanowi cała tradycja intelektualna i duchowa Polski oraz Europy. Analizie zostaną poddane wartości konstytutywne dla liberalizmu, a jednocześnie znajdujące się w orbicie zainteresowań innych nurtów myśli społeczno-politycznej, co daje możliwość skonfrontowania różnych stanowisk aksjologicznych oraz zaprezentowania ich na szerokiej płaszczyźnie.

ABSTRACT

IS LIBERALISM MORAL?

REFLECTIONS ON POLISH LIBERALISM

Polish liberalism is a fruitful area of scientific exploration, as it still has not been comprehensively described. There is a conviction that liberalism was impossible in Poland. This is both true and definitely false. It is true that liberalism in the Poland in the practice of social life was indeed marginal. However, it is not true that there was no liberal reflection. From the eighteenth century until the Second World War, there is a lively liberal trend in relation to theoretical reflection. The study of the intellectual achievements of Polish liberals of the last two centuries is a very inspiring task, because on the one hand one may see the reception of Western European social and political thought, on the other, what is original and native. Liberal reflection in Poland was associated with the Catholic tradition, in it one may find many references to the philosophy of St. Thomas Aquinas. That is why, when dealing with issues of liberal ethics, it cannot be identified only with utilitarianism. The essence of the problem is to capture all sources of influence, even unconscious ones, which are transferred in the form of archetypes. It is necessary to situate ethical values in a historical, cultural, social and religious context. Catholicism plays a special role here, as it has influenced Polish spiritual and intellectual culture for centuries. The influences of Polish philosophy cannot be ignored in the long perspective, either, because the products of the human spirit and intellect, such as facts or historical events are not subject to periodization. Studies on Polish liberalism also require consideration of the social and economic environment. A relatively large group of nobility and serfdom which had been functioning for centuries - these are factors that determine not only the direction of progressive thought but also the one that opposed any changes. Polish liberals, starting from the end of the 18th century, somehow contributed to first conservative views, then to socialist and communist ones. Another factor determining the field of interest of liberals was the enormous economic backwardness, compared to the countries of Western Europe. That is why economic issues were in the mainstream and it was liberal

economists who took up ethic issues. They were guided by the thought that poverty is not a virtue and does not ennoble man - on the contrary, it strips him of dignity, the essence of humanity. Thus, economics and ethics are two fields which are inextricably linked. Moral conduct gives a chance to improve one's life, and raising the level of satisfying one's needs strengthens moral feelings in people. The indicated relationship was considered in the spirit of individualism, because only the individual, an empowered person is endowed with reason and freedom. Furthermore, only the individual is responsible for his actions, because only he makes decisions. Thus, attributing moral features to social groups or nations was considered as unauthorized and devoid of content. The basic catalogue of values formulated on the canvas of individualism concerned freedom, ownership, equality, tolerance, and self-determination. These were the values found in both Polish and European liberalism.

Key words:

Liberalism, ethics, freedom, property, political thought, state, individual, individualism, Catholicism, Marxism, tradition

Liberalizm jest nurtem społeczno-politycznym obecnym w Europie od kilku wieków. W Polsce był on w minimalnym stopniu realizowany w życiu społecznym, istnieje natomiast bogata spuścizna piśmiennicza tworzona przez teoretyków tego nurtu. Praźródłem liberalizmu w Polsce był fizjokratyzm, promujący ten sam katalog wartości, który odnajdujemy u twórców myśli liberalnej w Europie Zachodniej. Badanie polskiego liberalizmu wymaga jednoznacznego wyznaczenia linii demarkacyjnej między praktyką i teorią. Badania w obszarze filozofii polityki prowadzone są z wykorzystaniem innego instrumentarium badawczego niż badania nad historią życia społeczno-ekonomicznego. Wyniki tych badań są zgoła odmienne, dlatego uogólnienie, że w Polsce liberalizm był nieobecny, jest nieprawdziwe. Polscy teoretycy liberalizmu pozostawili bogaty i bardzo interesujący materiał, który wymaga opracowania i interpretacji.

Analizując system wartości liberalizmu, należy wziąć pod uwagę wielość czynników, które wpłynęły na jego ukształtowanie. Jednym z nich jest tradycja chrześcijańska, która wbrew stereotypowym opiniom miała ogromny wpływ na polską myśl liberalną. Dlatego nie można sytuować liberalizmu w tym samym nurcie co marksizm. Jest to myśl przewodnia towarzysząca autorce przy opracowywaniu zbioru szkiców.

<https://akademicka.pl>

ISBN 978-83-8138-151-2

9 788381 381512